

الله أكبر

دانشگاه شهید بهشتی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی

جایگاه تقصیر در مسئولیت مدنی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر امیر حسین آبادی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر امینی

نگارش:

قاسم نبی زاده کبریا

کمیته تدوین و چاپ
شماره ۱۳۸۸/۱۲/۴

۱۳۸۸/۱۲/۴

سال تحصیلی ۸۷-۱۳۸۶

۱۳۱۶۷۵

تقدیم به:

پدر و مادر عزیزم

که هر چه هستم و هر چه دارم از زحمات و دعای خیر آنهاست
انشاءالله که قادر به جبران ذره‌ای از محبت بی کرانشان باشم؛

و برادر و خواهر مهربانم

که چشمه سارهای صداقت و پاکی در نگاهشان هویدا است.

تقدیر و سپاسگذاری

ابتدا حمد و سپاس بی‌منتها بر خداوند متعال، خالق سرمایه تفکر و اندیشه و عقل، که با ارزانی آنها بر انسان، وی را بر سایر موجودات شرافت بخشید. به واسطه همین گوهر گرانبهای تفکر و علم و دانش است که منزلت معلمان و اساتید در راستای آموزش جلوه‌گر می‌شود. لذا بر خود لازم می‌دانم از کلیه اساتید خود در طی تحصیل، از دبستان تا تحصیلات عالی، اساتید محترم گروه حقوق دانشکده علوم قضایی و خدمات اداری، همچنین اساتید محترم گروه حقوق خصوصی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، بویژه استاد محترم و ارجمند راهنما، جناب آقای دکتر امیر حسین آبادی که با ارشاد و راهنمایی‌های خود، اینجانب را در نگارش رساله مساعدت نموده و همچنین با ارائه خدمات کتبی به کلیه دانشجویان و جامعه حقوقی، قبول زحمت نموده‌اند؛ و نیز استاد محترم مشاور، جناب آقای دکتر امینی که اینجانب را در تدوین این رساله یاری نموده‌اند، کمال تشکر و تقدیر را داشته باشم.

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

موضوع: جایگاه تقصیر در مسئولیت مدنی

استاد مشاور: جناب آقای دکتر امینی

استاد راهنما: جناب آقای دکتر امیر حسین آبادی

نگارش: قاسم نبی زاده کبریا

۸۷_۱۳۸۶

چکیده:

جایگاه تقصیر در مسئولیت مدنی از موضوعات شایع و کهنه ای است که در نظام حقوقی هر کشوری به صور مختلفی مورد مذاقه و مطالعه قرار گرفته است. مسأله اصلی که در این رساله مورد بررسی قرار می گیرد آن است که در توجیه مبنای مسئولیت مدنی در نظام حقوقی ایران و با استناد بر قانون مسئولیت مدنی به ویژه اولین ماده از این قانون که به نوعی معرف دیدگاه کلی قانونگذار مسئولیت مدنی است آیا می بایست مبنای مسئولیت را منحصرأ بر تحقق تقصیر و ارتکاب اعمالی خارج از حدود اذن یا متعارف دانست و یا این که ماده مذکور تنها گویای اصلی از اصول قانونی است و پذیرش استثنائات و تخصیص هایی بر آن نه تنها موجه می نماید بلکه با توجه به اهمیت و ضرورت وجود این گونه موارد، خروج آن ها از حوزه ی علم حقوق سبب بروز مشکلات و مضاعف بیشماری در حل مسایل مسئولیت مدنی خواهد شد. از این رو در این رساله با الگو قراردادن دو فرض فوق الاشعار و بررسی حجیت پذیرش هریک از آنها، النهایه فرض دوم را ملاک قرار داده و از منابع قانونی و مصادیق آن در حقوق موضوعه و تفوق قطعی آن بر فرض اول صحبت خواهیم کرد. آنچه که به عنوان نتیجه بدیعی از این تحقیق به دنبال اثبات آن بودیم تغییر مبنای مقرر شده در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی است. آنچه که عقلایی و متناسب با اقتضای عرف امروزی نیز می باشد پذیرش چنین تغییری با ورود اصول جدید جایگزین در این حوزه است. مع هذا از آنجا که دفاع از چنین موضعی علیرغم حمایت از تئوری های موجه ، مستلزم در اختیار داشتن مصادیق و شقوق متعددی است که به نوعی تخصیص اکثر آن عام تلقی شده و منقوض آن به شمار آید در حالی که بخش محدودی از آن امروزه در دست می باشد و بسیاری از این گونه موارد حالت بالقوه ای دارد که در آینده نه چندان دوری شاهد و ناظر تبلور چنین مصادیقی خواهیم بود، اندکی اثبات مدعای فوق را با تاخیر مواجه ساخته است.

علائم اختصاری:

قانون آیین دادرسی مدنی	ق.آ.د.م
قانون تجارت	ق.ت
قانون ثبت اسناد و املاک	ق.ث
قانون مجازات اسلامی	ق.م.ا
قانون مدنی	ق.م
قانون مجازات عمومی سابق	ق.م.ع
قانون مسئولیت مدنی	ق.م.م
جلد	ج
رجوع کنید به	ر.ک
شماره	ش
صفحه	ص

۶مقدمه
۱۱بخش اول: کلیات
۱۲فصل اول: مفهوم تقصیر
۱۳مبحث اول: مفهوم لغوی تقصیر و مصادیق آن در حقوق موضوعه
۱۳گفتار اول: مفهوم لغوی تقصیر
۱۴گفتار دوم: مصادیق تقصیر در حقوق موضوعه
۱۴بند اول: تقصیر
۱۵بند دوم: تعدی
۱۶بند سوم: تفریط
۱۶بند چهارم: بی احتیاطی
۱۷بند پنجم: بی مبالائی
۱۹بند ششم: غفلت
۲۰بند هفتم: اهمال
۲۰بند هشتم: مسامحه
۲۱بند نهم: عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی
۲۲مبحث دوم: مفهوم اصطلاحی تقصیر و وجوه مختلف آن
۲۲گفتار اول: مفهوم اصطلاحی تقصیر
۲۴گفتار دوم: وجوه تقصیر
۲۴بند اول: وجه اخلاقی تقصیر
۲۵بند دوم: وجه حقوقی تقصیر

۲۶ بند سوم: وجه جزایی تقصیر
۲۷ بند چهارم: وجه مدنی تقصیر
۲۸ مبحث سوم: ضابطه‌ی احراز تقصیر
۲۸ گفتار اول: نقش عرف در مفهوم تقصیر
۳۱ گفتار دوم: حوزه‌ی دخالت عرف در احکام
۳۱ گفتار سوم: مفهوم عرفی تقصیر در حقوق موضوعه
۳۲ گفتار چهارم: نتایج مفهوم عرفی تقصیر
۳۲ بند اول: نسبی بودن مفهوم تقصیر
۳۳ بند دوم: شخصی یا نوعی بودن مفهوم تقصیر
۳۳ ۱_ معیار شخصی
۳۴ ۲_ معیار نوعی
۳۵ فصل دوم: مسئولیت مدنی و علل رافع آن
۳۵ مبحث اول: مسئولیت مدنی
۳۶ گفتار اول: مفهوم مسئولیت
۳۸ گفتار دوم: مفهوم مسئولیت مدنی
۳۹ بند اول: مسئولیت مدنی در مفهوم اعم و اخص
۳۹ ۱_ مسئولیت مدنی در معنای اعم
۴۰ ۲_ مسئولیت مدنی در معنای اخص
۴۰ بند دوم: مسئولیت مدنی قراردادی، قهری، پیش قراردادی
۴۰ ۱_ مسئولیت مدنی قراردادی

۴۴ ۲_ مسئولیت مدنی قهری
۴۷ ۳_ مسئولیت مدنی پیش قراردادی
۴۸ مبحث دوم: علل رافع مسئولیت مدنی
۴۹ گفتار اول: علل رافع مشترک در دو مسئولیت مدنی قراردادی و قهری
۴۹ بنداول: قوه قاهره (فورس ماژور)
۵۲ بند دوم: تقصیر متعهدله یا زیان دیده
۵۷ بند سوم: دخالت ثالث در ورود خسارت
۵۹ گفتار دوم: علل رافع اختصاصی در دو مسئولیت مدنی قراردادی و قهری
۵۹ بند اول: در مسئولیت مدنی قراردادی
۵۹ ۱_ اعمال حق
۶۰ بند دوم: در مسئولیت مدنی قهری
۶۰ ۱- دفاع مشروع
۶۴ ۲- اضطرار
۷۰ بخش دوم: انواع تقصیر در مسئولیت مدنی و صور خاص آن
۷۱ فصل اول: صور مختلف تقصیر در مسئولیت مدنی قراردادی و قهری
۷۱ مبحث اول: انواع تقصیر در مسئولیت مدنی قراردادی
۷۳ گفتار اول: تقصیر در کمیت عمل معهود
۷۴ گفتار دوم: تقصیر در کیفیت عمل معهود
۷۵ گفتار سوم: تقصیر در شخص یا شخصیت ایفاء کننده تعهد
۷۶ گفتار چهارم: تقصیر در زمان ایفاء تعهد

- گفتار پنجم: تقصیر در مکان ایفای تعهد..... ۷۷
- مبحث دوم: انواع تقصیر در مسئولیت مدنی قهری..... ۷۸
- گفتار اول: انواع تقصیر از حیث ماهیت..... ۷۹
- گفتار دوم: انواع تقصیر از حیث درجه..... ۸۰
- بند اول: عمد..... ۸۱
- بند دوم: مسامحه و بی احتیاطی..... ۸۲
- بند سوم: عدم مهارت..... ۸۳
- فصل دوم: صور خاص تقصیر..... ۸۴**
- مبحث اول: تقصیر شغلی و مسئولیت حرفه ای..... ۸۴
- گفتار اول: مسئولیت دادرس ناشی از تقصیر..... ۸۵
- گفتار دوم: خطای معماری..... ۸۷
- گفتار سوم: خطای و کلا و مشاوران حقوقی..... ۸۸
- مبحث دوم: تقصیر در اجرای حق..... ۸۹
- بخش سوم: مسئولیت مدنی بدون تقصیر..... ۹۲**
- فصل اول: مبانی نظری و منابع مسئولیت مدنی بدون تقصیر..... ۹۳**
- مبحث اول: مبانی نظری مسئولیت مدنی بدون تقصیر..... ۹۴
- گفتار اول: نظریه ایجاد خطر..... ۹۵
- گفتار دوم: نظریه مختلط و واسطه..... ۹۸
- گفتار سوم: نظریه خطر در برابر انتفاع..... ۱۰۰
- گفتار چهارم: نظریه تضمین حق..... ۱۰۱

۱۰۶ گفتار پنجم: نظریه انتساب اضرار
۱۰۷ مبحث دوم: منابع مسئولیت مدنی بدون تقصیر در حقوق کنونی ایران
۱۰۸ گفتار اول: قانون مدنی
۱۰۹ گفتار دوم: قانون مسئولیت مدنی
۱۱۲ گفتار سوم: قانون بیمه اجباری وسایل نقلیه موتوری زمینی
۱۱۳ گفتار چهارم: قانون حمایت از مصرف کنندگان خودرو
۱۱۴ گفتار پنجم: قانون مجازات اسلامی
۱۱۵ فصل دوم: موارد مسئولیت مدنی بدون تقصیر
۱۱۶ مبحث اول: موارد مسئولیت مدنی بدون تقصیر در قانون مدنی
۱۱۶ گفتار اول: غصب و در حکم آن
۱۱۹ گفتار دوم: اتلاف
۱۱۹ مبحث دوم: مسئولیت دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی
۱۲۵ مبحث سوم: مسئولیت متصدی حمل و نقل
۱۲۷ مبحث چهارم: مسئولیت تیم پزشکی در اعمال جراحی
۱۳۰ مبحث پنجم: مسئولیت مدنی تولید کنندگان خودرو
۱۳۴ نتیجه گیری نهایی
۱۴۰ فهرست منابع

شکل گیری حقوق مسئولیت مدنی و توسعه ی سریع و روز افزون قلمروی آن از یک سو، و از سوی دیگر اهمیت و اعتبار چنین حقوقی با توجه به مقتضیات زمان در زندگی روزمره مردم، به همراه تلاش در جهت تحقق و دستیابی به اهداف و مقاصد وضع این حقوق که در راستای تسهیل شناسایی و احراز مسئول واقع یا حادثه، اصل جبران ضرر و زیان های وارده اعم از مادی و معنوی، تشفی و تسلی خاطر زیان دیده و حدود و ثغور جبران این تضررات برآمده، انگیزه و محرک اصلی ما در علاقمندی و گرایش به شناخت این حقوق و تبیین مبانی آن بوده است.

می دانیم که در مسئول خطاب نمودن اشخاص، به نوع فعل و عملکرد ایشان نگریسته می شود، به نحوی که اگر چنین عملی مطابقتی با اعمال مشروع، قانونی و متعارف نداشته باشد، آن گاه از دید جامعه، قانون یا شرع، مسئول خطاب می شود و ضامن تبرئه نمودن خویش از این ضمان می باشد. از طرفی جبران پاره ای از تضررات که بدون دخالت و ورود شخص یا اشخاصی (معین یا غیر معین) حادث گردیده نیز، حسب پذیرش نظریه ها و تئوری های تعیین کننده مسئول که با صعوبت و تعسر مواجه می شود، جهت دیگری در تمایل به سمت ارزیابی و تعیین شاخصه ای به عنوان معیار و ضابطه ای حاکم در حقوق مسئولیت مدنی، بوده است.

آن چه که به عنوان اقتضای جامعه بشری، جامعه ای با توسعه و گسترش روز افزون روابط افراد، پیچیدگی و در هم تنیده شدن امور، اختلاط صنایع و حرف مختلف، مورد پذیرش عموم می باشد، تعدد و تنوع مجاری ورود و تحمیل ضرر به متضرر است. گاه این اضرار به واسطه ی عمل شخص یا اشخاص حقیقی یا حقوقی است که با اعمال خود خسارتی مالی و غیر مالی بر زیان دیده تحمیل می کنند. در این مورد اگر زیان زننده مشخص و معلوم

باشد، مورد از ساده ترین و شایع ترین نوع موضوع دعوای جبران خسارت ناروا، که همان جبران ضرر توسط فاعل زیان است، می باشد. ولی در فرض مخالف، جایی که زیان زننده مشخص نیست یا مورد به نوعی است که شناسایی وی برای متضرر یا جامعه با تعذر و تعسر مواجه است، حالتی است که محل اختلاف و مهمل منازعات و مباحثات متعدد در جهت توجیه جبران یا عدم جبران آن خسارات، میزان و مقدار قابل مطالبه و النهایه منبع تأدیه کننده و برعهده گیرنده آن، می باشد.

در این اثنا باید مواردی را که شخص به جهت پاره ای محذورات، قیود و در شرایط خاص ناگزیر به اضرار به غیر می گردد را نیز مورد توجه قرار داد. گاهی نیز ضرر از طریق اعمال قهری یا حوادث طبیعی و غیر ارادی است که وارد می شود. حال پرسش مطروحه در این مورد این خواهد بود که چنین خسارتی آیا غیر قابل جبران باید باقی بماند یا از طریق مراجع و منابعی می توان آن را جبران پذیر دانست؟ این تنوع مجاری و تعدد جهات اضرار به افراد حصول به هدف و نیل به مقصود حقوق مسئولیت مدنی را با مشکلات متعدد و جدی مواجه ساخته است.

تلاش حقوقدانان و نویسندگان هر یک در برهه ای از زمان نیز نتوانسته مشکل گشای مطلق و پاسخ گویی قطعی به تمامی این سئوالات و مسائل باشد. چه آن که عیوب، نواقص و کاستی جملگی آن ها پس از طی دوره ای بیش از پیش هویدا گشته و از دامنه و سیطره ی اجرای آن کاسته است. در این راستا آن چه که بدو ملاک و معیار قرار گرفته و مورد پذیرش تمامی علما و حقوقدانان و حتی مردم عادی (غیر حقوقی) نیز می باشد مسئول دانستن شخص مقصر است. یعنی همگی قائلیم بر این که هر که در جامعه و اجتماع گسترده و پیچیده امروزی که ضروریات خاصه ی خود را می طلبد، عملی انجام دهد که وصف تقصیر بر آن اطلاق شود، بایستی در جهت جبران آن برآید و این مقصر است که باید مسئولیت خود

را پذیرفته، ضمان خویش را تمام و کمال ادا نماید. اما آن چه که به عنوان موضوع اصلی و بسیار مهم در این مقام مطرح است شناخت درستی از تعریفی است که بتوان به نحو جامع و مانعی از تقصیر ارایه نمود و این که در شناسایی انواع و اقسام آن و احراز مقصر چه عوامل و ضوابطی را باید مورد لحاظ قرار داد، که این خود مجرای دیگری در بروز اختلاف راجع به تعاریف، عملکردها و ضمانت اجراها را باز می کند. بالأخره با در دست داشتن تعریفی گزینش شده و منتخب از تقصیر، باید جایگاه آن را در این حقوق مورد شناسایی قرار داد. در این خصوص دو فرض عمده مطرح است:

الف - تقصیر ضابطه ی مطلق و منحصر به فردی است که در حقوق مسئولیت مدنی (قراردادی یا قهری) معیار شناسایی مسئول و شاخصه ی مطالبه ی خسارت از وی می باشد. در این صورت تنها مقصر مسئول است و هیچ کسی غیر از فرد تقصیر کار نمی تواند در حوزه ی این حقوق مسئول شناخته شده و طرف دعوای مطالبه خسارات نامشروع وارده قرار گیرد.

ب - تقصیر به عنوان یک اصل مبنای حقوق مسئولیت مدنی است ولی هرگز به معنای معیاری منحصر و ضابطه ی مطلق در این حوزه خود نمایی نمی کند. لذا با تبعیت از این فرضیه و مجرا دانستن آن باید بتوان مصادیقی را احتمالاً قابل تصور دانست که شخص علی‌رغم عدم انجام عملی خلاف شرع، قانون یا عرف مسئولیتش مفروض و ضمان وی محقق می باشد.

اقتضای قانونگذاری در هر جامعه ای، وضع مقرره هایی اساسی و بنیادینی است که مبتنی بر تئوری ها و نظریه های گزینش شده در هر یک از قالب ها و حوزه های حقوقی مبتلابه آن می باشد. در حوزه ی حقوق مسئولیت مدنی نیز مقنن به نوعی ناگزیر از گزینش ضابطه ای متناسب با هویت و ماهیت آن نظام حقوقی و منطبق با نگرش ها و دیدگاه های حاکم بر آن

جامعه با این منظور که پاسخگوی مقاصد و اهداف آن حوزه ی خاصی از حقوق (حقوق مسئولیت مدنی) باشد نیز، بوده است. پذیرش و گزینش ضابطه ی تقصیر به عنوان معیاری منحصر به فرد در مسئول شناختن افراد و احراز مسئولیت ایشان، علیرغم تسهیل در شناسایی ضمان وارد کننده زیان از یک سو و تسریع طریق جبران تضرات متضرر از سوی دیگر، هرگز نمی تواند مقنع وجدان حقوقی و قضایی جامعه و منطبق با ضروریات و اقتضائات امروزی جوامع باشد.

صعوبت تعریفی جامع و درک صحیحی از مفهوم تقصیر و مشقت احراز ارکان آن در راستای شناسایی مقصر، عدم امکان جبران حتی المقدوری خسارات در صورت استقرار انحصاری ضمان جبران آن بر مقصر در کلیه مصادیق و موارد، و ضرورت حمایت از حقوق زیان دیده در مورد پذیرش مواردی از مسئولیت اشخاص در صورت عدم وجود و یا عدم احراز تقصیر، از جمله مواردی است که لزوم بررسی جایگاه تقصیر و حصول درک صحیحی از موقعیت آن در نظام حقوقی ما را بیش از پیش آشکارتر می سازد.

در این رساله که با مراجعه به منابع کتابخانه ای، کتب، رسالات و مقالات تحقیقی و پژوهشی گرد آوری شده است برآنیم تا جهت حصول به اهداف فوق الذکر به تعریف و تبیین جایگاه صحیحی از تقصیر در مسئولیت مدنی، بدون هر گونه افراط و تفریطی، پردازیم. از این رو موضوع رساله ی مزبور را در سه بخش عمده و مرتبط مورد بررسی قرار می دهیم. در بخش اول که با عنوان کلیات آمده، درصدد ارائه ی تعریفی متناسب و شایسته ای از تقصیر و مسئولیت مدنی می باشیم. لذا در فصل اول در ذیل سه مبحث به شناسایی مفهوم لغوی تقصیر و موارد استعمال این واژه و مترادف های آن در حقوق ایران پرداخته و سپس در دو مبحث بعدی به ترتیب مفهوم اصطلاحی تقصیر و وجوه مختلف (اخلاقی، حقوقی، جزایی و مدنی) آن و النهایه با پذیرش معیار عرفی در تعریف تقصیر به تبیین ضابطه

ی عرفی احراز تقصیر، نسبی و نوعی بودن مفهوم آن می پردازیم. در فصل دوم از این بخش در تلاش برای دستیابی به مفهومی کلی از مسئولیت مدنی برآمده، در معانی اعم و اخص و در قالب ها و انواع قراردادی، قهری و پیش قراردادی مورد بررسی قرار خواهیم داد و بالاخره در این فصل مواردی را به عنوان غل رافع مسئولیت مدنی معرفی می کنیم که علیرغم ورود ضرر به غیر و تحمل خسارات مادی و معنوی، جهات و معاذیری می باشند که مسئولیت را از اشخاص مرتفع می سازند.

از آنجا که هدف ما و قلمروی موضوعی این رساله تعیین موقعیت و جایگاه عنصر تقصیر در مسئولیت مدنی است، جهت تسهیل در وصول به آن و شناخت بیشتری از معیار تقصیر، انواع و صور مختلف متعارف و خاصه آن را نیز در بخش بعدی این پایان نامه مطرح نظر و مورد بررسی قرار خواهیم داد. انواع مختلف تقصیر در مسئولیت های مدنی قراردادی و قهری و صور خاص آن دو فصل تشکیل دهنده ی این بخش می باشند که به نظر ما می توانند هادی و راهنمای مناسبی در شناخت صحیح و متناسبی از تقصیر باشند. در بخش پایانی مواردی از مسئولیت را متذکر می شویم که عنصر تقصیر در آن ورودی نداشته و تحت عنوان مسئولیت مدنی بدون تقصیر شناخته می شوند. در این بخش، با توجه به اهمیت فراوان آن نسبت به باقی بخش های این تحقیق و تصمیم گیری نهایی در خصوص اظهار نظر پیرامون موضوع این رساله، ابتدا به مبانی نظری و تئوری این نوع از مسئولیت پرداخته و سپس منابعی چند از منابع قانونی چنین مسئولیتی را در نظام قانونی ایران مورد اشاره قرار خواهیم داد. در فصل پایانی از آخرین بخش این پایان نامه نیز موارد و مصادیقی از مسئولیت مدنی بدون تقصیر را ذکر خواهیم کرد که با استمداد از اهمیت آن ها و تعدد و نمو چنین مصادیقی، درصدد توجیه درخوری از جایگاه تقصیر در حوزه ی مسئولیت مدنی بوده، بالاخره جمع بندی مباحث و نتیجه ی حاصله از این تحقیق را در قسمت نهایی آن (نتیجه گیری) قید خواهیم کرد.

بخش اول - کلیات

همان گونه که در مقدمه نیز مورد اشاره قرار گرفته، نظر به حوزه‌ی موضوعی این رساله و اهمیت درک صحیحی از مفهوم تقصیر و مسئولیت مدنی که دو جزء اصلی تشکیل دهنده عنوان این رساله می‌باشند بر آن شدیم تا به ارائه‌ی تعریفی شایسته و متناسبی از این دو مفهوم در ضمن دو فصل آتیه آن برآییم. در فصل نخست از این بخش به بررسی مفهوم تقصیر خواهیم پرداخت، لذا در مبحث اول از مفهوم لغوی تقصیر و مصادیق آن در حقوق موضوعه مطالبی را ارائه نموده و در مبحث دوم به مفهوم اصطلاحی تقصیر و وجوه مختلف آن از حیث اخلاقی، حقوقی، جزایی و مدنی پرداخته و مبحث سوم این بخش را به بررسی ضابطه‌ی احراز تقصیر با گزینش مفهوم عرفی تقصیر و نتایج حاصله از این انتخاب، اختصاص خواهیم داد. در فصل دوم نیز با مفهوم مسئولیت مدنی در معنای اعم و اخص و مسئولیت‌های مدنی قراردادی و قهری و پیش‌قراردادی آشنا شده و سپس با توجه به اقتضای این رساله مواردی از مسئولیت را ذکر خواهیم کرد که علیرغم مسئول بودن فرد حتی با وجود تقصیرش، باز هم به جهت عواملی که از آن به علل رافع مسئولیت مدنی تعبیر می‌شود، ضمان جبران خسارت از وی برداشته شده و مسئولیت وی مرتفع می‌گردد.

فصل اول : مفهوم تقصیر

شناخت مفهوم تقصیر، خصوصاً مفهوم اصطلاحی تقصیر و آرایه‌ی تعریف درستی از آن می‌تواند دارای ثمره و نتیجه عملی باشد؛ اولاً، از آنجا که گزینش مبنای مسئولیت در هر یک از منابع مسئولیت مدنی، تا حدی وابسته به شناختی است که ما از مفهوم تقصیر داریم، لذا آرایه یک تعریف نادرست و غیر واقعی از تقصیر ما را در هدایت به مبنای مسئولیت خاص و تسری بی‌مورد مطلق آن مینا به تمامی منابع، تحت تأثیر قرار خواهد داد. از این رو مبنای

مسئولیت با پیش فرضی که در شناخت تعریف اصطلاحی در دست داریم، بیشتر از پیش روشن خواهد گشت.

ثانیاً، چنان که در بخش های بعدی توضیح داده خواهد شد، در برخی از منابع فرعی مسئولیت مدنی، نظریه احراز تقصیر تعدیل شده است. میزان تعدیل و ترتب احکام مسئولیت، می تواند متأثر از تعریفی باشد که از تقصیر ارایه می دهیم.

ثالثاً، تعریف دقیقی از تقصیر می تواند ما را در شناخت جایگاه صحیح آن و بیان ارکان مسئولیت مدنی راهنمایی کند.

برخی از حقوقدانان که مورد اشاره قرار خواهیم داد، میان تقصیر و مسئولیت خلط کرده اند و گاهی از ارکان مسئولیت مدنی به عنوان ارکان تقصیر یاد کرده اند که این اشتباه در خلط مفهوم تقصیر و مفهوم مسئولیت مدنی خود معلول عدم شناخت تقصیر است. پس سه فایده مهم فوق، ضرورت بحث و بررسی مفهوم تقصیر و موارد استعمال آن در فقه و حقوق را موجه خواهد ساخت.

مبحث اول: مفهوم لغوی تقصیر و مصادیق آن در حقوق موضوعه

گفتار اول: مفهوم لغوی تقصیر

تقصیر مصدر باب تفعیل و از ریشه «قَصَرَ»، «يُقَصِّرُ» می باشد و معمولاً با پسوندهای کردن، افتادن، بستن، رفتن و آمدن همراه می شود و معانی مختلفی را حسب مورد ایفاء می کند.^۱ معنای لغوی این واژه در فارسی عبارت است از سستی کردن، کوتاهی کردن، قصور و کوتاهی، یعنی هم معنای مصدری دارد و هم اسم مصدری.

۱. دهخدا، دکتر علی اکبر، لغت نامه، دوره ی ده جلدی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ج ۱، ۱۳۳۳، ذیل واژه تقصیر.

از جمله معانی دیگر آن عبارتند از: بازماندن از چیزی، فروگذار کردن چیزی به علت عدم توانایی، قَصْرَ عَنَه یعنی گذاشتن آن را چون که نتوانست، آرمیدن، فرونشستن در خشم، کوفتن و سفید کردن جامه، سهو، غفلت، خلط، گناه، جرم، عیب. ترکیبات معمول تقصیر عبارتند از: تقصیر افتادن یعنی کوتاهی شدن و سستی افتادن را دارد، تقصیر کردن به معنی کوتاهی کردن و سستی کردن است، تقصیرمند یعنی خطا کار، مجرم.

همان طور که از معانی لغوی فوق آشکار می شود، معنای اصطلاحی تقصیر در حوزه ی مسئولیت مدنی که به آن خواهیم پرداخت، از معنای لغوی خود دور نیفتاده است و اغلب معنای لغوی تقصیر نزدیک به معنای اصطلاحی آن است.

گفتار دوم: مصادیق تقصیر در حقوق موضوعه

در حقوق موضوعه که مشتمل بر قوانین و مقررات مدون می باشد واژه ی تقصیر و معادل های آن بسیار مورد استفاده قرار گرفته است. می توان استعمال این واژه و معادل ها و مرادف های آن را در برخی مصادیق زیر ذکر کرد.

بند اول_ تقصیر:

ماده ۹۵۳ قانون مدنی مصوب ۱۳۰۷ چنین مقرر می دارد: «تقصیر اعم است از تعدی و تفریط». البته مفهوم تعدی و تفریط قبلاً در مادتين ۹۵۱ و ۹۵۲ قانون فوق الذکر تعریف شده است. از طرفی تبصره ی ماده ی ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی می گوید: «تقصیر اعم است از بی احتیاطی، بی مبالائی، عدم مهارت، عدم رعایت نظامات دولتی». همچنین مواد دیگری که از واژه ی تقصیر استفاده شده است عبارت است از ماده ی ۳۳۴ ق.م در خصوص مسئولیت صاحب حیوان، ماده ی ۳۳۵ ق.م در مورد مسئولیت صاحبان کشتی های متصادم،